

UDK 929 Snoj F.
Prejeto: 20. 6. 2004

Ministrovanje ministra Franca Snoja

ANDREJ HUDOMALJ

arhivist, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

Franc Snoj je bil politik stranke SLS, ki je bil na volitvah 1938 izvoljen v parlament v Beogradu, vendar ni bil nikoli poslanec, temveč je postal minister brez listnice. Funkcijo ministra je opravljal leto dni, potem ni bil več član vlade. Ob napadu na Jugoslavijo je bil spet imenovan za ministra v kraljevi begunski vladi. Prek Palestine in Afrike je prišel v ZDA s skupino ministrov, ki so zastopali Jugoslavijo v Ameriki. Vseskozi je propagiral osvoboditev in obnovo Jugoslavije in pravičnejšo določitev meja Slovenije. Zaradi velike neenotnosti in menjave begunskih vlad od konca 1942 ni bil več minister v kraljevi vladi. Odšel je v London in z nekaterimi somišljeniki nadaljeval delo. Avgusta 1944 je odšel v domovino. Na osvobojenem ozemlju v Sloveniji je poskušal s pozivi prepričati domobrance, naj prestopijo na partizansko stran in se uprejo okupatorju. Po vojni je postal minister v prvi slovenski povojni vladi. Prizadeval si je skupaj s somišljeniki organizirati politično opozicijo proti prevladujoči komunistični partiji. Leta 1947 je bil aretiran in obtožen vohunškega delovanja in dejavnosti proti obstoječi oblasti. Obsojen je bil na znanem "Nagodetovem procesu" na sedem let zapora, izpuščen je bil po štirih letih.

KLJUČNE BESEDE: Nagodetov proces, Franc Snoj, SLS, begunska vlada

ABSTRACT

MINISTER FRANCE SNOJ'S TERM OF OFFICE

Franc Snoj was a politician of the Slovene People's Party. In 1938, he was elected to Parliament in Belgrade, though he never became a member, as he assumed the office of a Minister without portfolio. After having performed his ministerial duties for a year, he was expelled from the government. Following the enemy invasion of Yugoslavia, he was reappointed as a minister of the Royal Government in exile. He arrived in the USA via Palestine and Africa with a group of ministers who represented Yugoslavia in America. He always spoke in favour of the liberation and reconstruction of Yugoslavia and of a fairer drawing of Slovene borders. Due to great disagreements and change in his government, he was no longer a minister as of the end of 1942. He continued his work in London and in August 1944 he returned to his home country. In the liberated territory in Slovenia, he tried to persuade the members of the home guard to change sides, join the partisans and fight against the aggressor. After the war he was appointed Minister in the first Slovene post-war government. In co-operation with several like-minded colleagues, he attempted to organise political opposition against the ruling Communist party. In 1947, he was arrested and charged with espionage and rebellion against authority. He was convicted in what became known as the Nagode trial and sentenced to seven years' imprisonment, but was released after four years.

KEY WORDS: Nagode trial, Franc Snoj, Slovene People's Party, Government in exile

Čas prve polovice 20. stoletja je Slovence močno zaznamoval, saj je bil usoden bolj kot vsa stoletja poprej. Celotno Evropo je pretresel v temeljih in spremenil njeno politično sliko – dve svetovni vojni, vzpon novih ideologij, nastanek novih držav in političnih sistemov. V zgodovini se vedno pojavljajo tudi osebnosti in osebe, ki krojijo dogajanje. Sledimo lahko – njihov vzpon, vrhunec in nazadnje padec. Sprva so glavni akterji dogajanja, zelo kmalu pa postanejo žrtve novih razmer na političnem prizorišču. To se je v tem času dogajalo hitreje kot kadarkoli prej v zgodovini. Dogajanje lahko najnatančneje spremljamo ob pomoči arhivskega gradiva, saj nam kaže zelo natančne podatke tako o "javnem" kot tudi zakulisnem dogajanju.

V Arhivu RS je precej osebnih fondov in zbirk. Osebnost, ki jo želim predstaviti ima po obsegu majhen, vsebinsko pa bogat fond. Fizično obsega tri arhivske škatle; shranjene so v oddelkih za dislocirano arhivsko gradivo I in III Arhiva RS, torej poenostavljeno, v Zgodovinskem arhivu (ZA) CK ZKS¹ in arhivu nekdanjega Republiškega sekretariata za notranje zadeve (RSNZ) SR Slovenije.² V oddelku I predstavlja samostojen fond, v arhivu RSNZ pa je v okviru gradiva Proces Nagode.

Življenjsko pot Franca Snoja – gospodarstvenika, politika, ministra kraljeve jugoslovanske vlade in ministra prve slovenske povojne vlade – lahko zelo natančno spremljamo ob pomoči arhivskega gradiva, ki ga hrani ARS. Na eni strani ob pomoči njegovih spominov, dnevnika in raznih krajših sestavkov, ki jih je pisal v času emigracije med vojno, da bi jih lahko brali poznejši rodovi, če njemu usoda ne bi bila naklonjena. Na drugi stani pa njegovo pot lahko spremljamo ob pomoči zapisov in gradiva, ki jih je o njem zbrala in ustvarila UDB-a za Slovenijo, ko se je proti njemu pripravljala obtožnica v okviru Nagodetovega procesa. Njegovi spomini na čas emigracije med drugo svetovno vojno so odličen vir za razumevanje dogajanja v kraljevi begunski vladi in vzrokih za njeno neučinkovitost in neenoten pristop do razmer v okupirani Jugoslaviji. Informacije iz njegovih spominov in dnevnika je po vojni "zelo cenila" tudi udba, saj se je zelo zanimala za njegov dnevnik, ki ga je pisal v tujini. Snojev dnevnik so hranili njegovi znanci v tujini še nekaj časa po vojni.

Mladost

Franc Snoj se je rodil 28. 1. 1902 v Zagorju ob Savi v kmečki družini, v kateri se je rodilo 12 otrok, Franc je bil najstarejši sin. Družina se je preživljala ne le s kmetijo, ampak tudi z vožnjami pri rudniku v Zagorju ob Savi. Po končani

štiriletni ljudski šoli je, ker je bil bister fant, odšel leta 1913 v gimnazijo v Ljubljano in končal prvi razred. Razmere pa mu niso bile naklonjene, že naslednje leto se je začela prva svetovna vojna. Očeta so vpoklicali v vojsko, zato je moral mladi Franc zapustiti gimnazijo in kot najstarejši sin prevzeti skrb za preživljanje družine in nadomestiti očeta pri delu v rudniku. Tu je videl težavne razmere, v katerih so delali rudarji, in tudi sam spoznal napor, saj je bil premlad za delo, ki ga je opravljal. Vse to je vplivalo tako na njegovo kasnejšo politično dejavnost, kot tudi na to, da je razvil socialni čut do soljudi.

Ko se je njegov oče l. 1918 vrnil iz vojne, ga je zadržal doma, ker naj bi bil že "prestar" za nadaljevanje šolanja, s tem pa je lahko odšel študirat njegov mlajši brat. Mladi Franc pa ni ostal doma, odšel je v Ljubljano kot vajenec pri "Prvem ljubljanskem delavskem konzumnem društvu, ki je bil povezan z Jugoslovansko strokovno zvezo. Tu je ostal približno leto dni, potem je prebil še nekaj časa v izpostavi v Kostanjevici. Ko je huje zbolel se je moral vrniti domov. Medtem je začel obiskovati zadružno šolo in si pridobil nekaj izobrazbe. Štipendijo za šolanje mu je dala "Hranilnica in posojilnica v Zagorju ob Savi" s pogojem, da bo po končanem študiju prišel v službo kot tajnik. To se je tudi zgodilo. Hkrati pa je pomagal pri "Gospodarski zadruzi" kot knjigovodja.³ To službo je opravljal do leta 1923, ko je odšel k vojakom.

Snoj se je že zelo zgodaj začel zanimati za "javne zadeve". Že v otroštvu je bil včlanjen v "orlovski naraščaj", njegov oče je postal okrog leta 1907 predsednik stranke SLS v Zagorju. Dobro se spominja kako je ob občinskih volitvah v Zagorju k njegovemu očetu prišel predstavnik Nemcev iz uprave rudnika in iskal povezavo s SLS za skupni nastop na občinskih volitvah. Oče ga je zavrnil. Mlademu Snoju se je zdelo neverjetno, da je mogoče "gospodi iz rudnika" reči "ne". Takrat je prvič spoznal moč politične stranke.⁴ Po političnem zatišju med prvo svetovno vojno se je tudi on kot mladenič vključil v deklaracijsko gibanje v podporo majski deklaraciji, ki ga je predložil Jugoslovanski klub na Dunaju. Snoj o svoji dejavnosti pravi: "Delal sem pri Orlu, pri Jugoslovanski strokovni zvezi, pri prosvetnem društvu in stranki." Iz tega lahko sklepamo, da je bil že takrat politično zelo aktiven. Njegovo delo med rudarji, kot smo že omenili, je pustilo v njem določene sledi. Med rudarji so bili takrat tako komunisti kot socialisti, ki jih je vodil Miha Čobal; o njem Snoj pravi, da je bil gospodar Zagorja: "Še več, bil je dolgo let resnični

³ AS 1931, Proces Nagode, 80–1, fasc. XXX, š. 569.

⁴ AS 1962, Franc Snoj, Moja srečanja z dr. A. Korošcem. Snoj se v tem sestavku podrobno spominja dogodkov iz otroštva. Izvod sestavka je tudi v gradivu AS 1931, Proces Nagode.

¹ AS f. 1562, Franc Snoj.

² AS f. 1931, Proces Nagode.

delavski voditelj v Sloveniji, ravnatelj velikega konzumnega podjetja in osebno premožen človek".⁵ Snój se zaradi pripadnosti stranki SLS ni vključil v njihove vrste, čeprav je Miha Čobal nanj napravil vtis, dal pa je leta 1919 pobudo za ustanovitev rudarske organizacije v okviru Jugoslovanske strokovne zveze in bil ob ustanovitvi skupine rudarjev JSZ izvoljen za njenega prvega tajnika.⁶ JSZ je bila povezana s SLS, saj je izšla iz krščansko – socialnega gibanja J. E. Kreka. Sprva je imela politično, kasneje pa je s širjenjem mreže strokovnih delavskih društev dobila bolj sindikalno naravo. Vseskozi so bila strokovna delavska društva težišče dela krščanskih socialcev. Strokovna društva so povezali v Jugoslovansko strokovno zvezo, da so se zaščitili pred "vdorom" liberalcev med delavstvo prek strokovnih organizacij. Stranka SLS je poskušala prek teh strokovnih društev pridobiti vpliv med delavstvom.⁷ Ko so bile leta 1920 v Zagorju občinske volitve, se je Snój zelo angažiral in pomagal pri delu v stranki. Takrat pa so se kot politični nasprotniki pojavili komunisti in stranka SLS je izgubila; to je Snoja, kot piše sam, močno razočaralo, ker se je zelo trudil pri delu.⁸ Leta 1921 se je vrnil iz Ljubljane v Zagorje in postal član SLS brez vsake funkcije.⁹ Pozneje istega leta je kot načelnik Orlov pozdravil regenta Aleksandra na železniški postaji v Zagorju, ko je ta ob spremstvu dr. Korošca obiskal Slovenijo.¹⁰

Leta 1923 je moral odslužiti vojaščino in sicer 18 mesecev. Služil je najprej v Zagrebu, nato v Karlovcu in nazadnje še v Makedoniji. Kot piše sam, ni miroval niti kot vojak. Tako je spoznal razmere v raznih delih Jugoslavije.¹¹ To mu je koristilo pozneje, ko je postal minister, da je bolje razumel razmere, v katerih se je znašla Jugoslavija.

Gospodarstvenik in politik

Ko se je Snój vrnil domov, je bilo njegovo delovno mesto zasedeno, zato je iskal službo in jo našel v Gornji Radgoni kot pomožni knjigovodja pri posojilnici v Gornji Radgoni. To mu je omogočilo tudi delo v javnem življenju. V novo okolje se je odlično vživel, pri tem pa so mu koristile njegove politične izkušnje iz preteklih let. V tem času se je tudi poročil in njegova kariera je bila v vzponu. Kmalu je pustil službo pri

posojilnici in prevzel knjigovodstvo pri Gospodarski zvezi. Tam je postal bolj samostojen.¹² V okviru politične dejavnosti je najprej leta 1927 postal tajnik krajevnega odbora SLS, naslednje leto pa član okrajnega odbora stranke. "Kot tajnik krajevnega odbora je skušal izvesti solidnejšo organizacijo stranke. Ustanovil je po posameznih občinah Gornje radgonske župnije posebne strankine odbore in napravil sezname članov, ki so dobili strankine legitimacije. V delo je pritegnil predvsem mlajše. Kot član okrajnega strankinega odbora je sforsiral, da se je enak način organizacije več ali manj izvedel tudi po drugih župnijah v ljutomerskem okraju."¹³

Leta 1928 je prišlo do krize v posojilnici v Radgoni. Vodstvo je prevzel Snój z nalogo, da izvede sanacijo. Ta se je nato vlekla nekaj let. Od posojilnice je bilo odvisnih 800 članov – kmetov, katerih posestva bi bila prodana, če sanacija posojilnice ne bi uspela. Posestva bi lahko pokupili Nemci in tega se je Snój dobro zavedal. Prepričal je vodilne pri Zadrudni zvezi in banski upravi, kakšne posledice bi to imelo v gospodarskem in nacionalnem pogledu. Izdelan je bil sanacijski načrt in banovina ga je predložila ministrskemu svetu v odobritev, tam pa je obležal v predalu. Snój se je odločil, da prosi za sprejem pri kralju Aleksandru. To je storil s pomočjo dr. Korošca, ki je poznal problem posojilnice, saj je bil predsednik Zadrudne zveze. S posredovanjem dr. Korošca je kralj prejel spomenico, Snoja pa ni sprejel na dvoru. Sam Korošec pa ni hotel h kralju, ker bi ta lahko od njega zahteval politično uslugo. Sanacija posojilnice je bila odobrena in ministrski svet je dovolil banski upravi, da podpre sanacijo s tremi milijoni dinarjev. Snóju sta se s tem ugled in vpliv v ljutomerskem okraju samo še povečala.¹⁴

Ko je Snój prevzel vodstvo posojilnice, je nasledil tudi vrsto političnih položajev prejšnjega ravnatelja, s tem pa je precej napredoval v stranki. Zdelo se je, da je le še vprašanje časa, kdaj se bo povzpел k vrhu stranke in v parlament, vsaj tako je sam upal. Njegove sanje pa so se zrušile ob začetku diktature, ko so bile vse stranke ukinjene in je bilo prepovedano vsako politično delovanje.¹⁵

V obdobju diktature so bile poleg političnih strank razpuščene vse organizacije in društva, ki bi lahko delovala politično. Vse to je izzvalo nezadovoljstvo med ljudmi. Snój se je tako znašel v situaciji, ko je bilo potrebno organizirati odpor in ga tudi voditi. Stranko je organiziral podtalno in izbral za delo mlade in sposobne ljudi. Podtalno

⁵ AS 1962, Franc Snój, Razni spisi.

⁶ AS 1931, Proces Nagode, 80–1, fasc. XXVIII, š. 570.

⁷ M. Stiplovšek, J. Prunk, Jugoslovanska strokovna zveza, Enciklopedija Slovenije z. 4, Lj. 1990, str. 341.

⁸ AS 1962, Franc Snój, Moja srečanja z dr. Koroščem.

⁹ AS 1931, Proces Nagode, 80–1, fasc. XVIII, š. 570. To je zapisala UDB-a pri njegovem življenjepisu, čeprav Snój pravi v svojih spominih, da je bil načelnik Orlov.

¹⁰ AS 1962, Franc Snój, Moja srečanja z dr. Koroščem.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ AS 1931, Proces Nagode, 80–1, fasc. XVIII, š. 570. Tako je UDB-a opisala njegovo politično delovanje v tem času v Gornji Radgoni.

¹⁴ AS 1962, F. Snój, Moja srečanja z dr. Koroščem.

¹⁵ AS 1962, F. Snój, Moja srečanja z dr. Koroščem.

delo pa je seveda izzvalo tudi reakcijo oblasti, tako da so se začele tudi aretacije. Snój je bil kaznovan z denarno in zaporno kaznijo. Volitve leta 1931 je "stranka" bojkotirala. Na občinskih volitvah 1933 je zmagala opozicija kljub represiji oblasti. Snój se je tudi pritožil na upravno sodišče zaradi nepravilnosti pri volitvah v nekaterih občinah in v večini primerov zmagal. Vsa ta prizadevanja so mu prinesla ugled med ljudmi. Na volitvah leta 1935 je bilo dovoljeno kandidirati več kandidatov, vendar na enotni listi. Volitve je "stranka" bojkotirala, le en član opozicije iz okraja je kandidiral na vladni listi in se s tem sam izločil iz stranke. S tem je naredil veliko uslugo Snóju, saj je tako ostal brez tekmeca.¹⁶

Leta 1935 je dr. Korošec, prvak stranke SLS, vstopil v vlado Milana Stojadinovića kot minister za notranje zadeve. Kmalu je nastala nova "vladna stranka", Jugoslovanska radikalna zveza (JRZ).

Snoj je že prej, ko je bil dr. Korošec še v internaciji, z njim navezal stike. V tem času je vseskozi pridobival vpliv v ljutomerskem okraju. Ko je nastala JRZ in se je vanjo vključila tudi nekdanja SLS, je Snój postal predsednik stranke v okraju in član glavnega odbora v Ljubljani. Na sejah glavnega odbora se je bolje spoznal z dr. Koroščem.¹⁷ Snój se je tako tudi v stranki povzpел skoraj do samega vrha. Takrat je bil tik pred tem, da postane poslanec v parlamentu, to pa je bil njegov življenjski cilj.

Minister

Leta 1935 je prišel na čelo jugoslovanske vlade Milan Stojadinović, ki je v svoj kabinet povabil tudi dr. Korošca kot ministra za notranje zadeve. Stojadinović se je za jugoslovanske razmere precej dolgo obdržal na čelu vlade. Poleti 1935 je s sodelovanjem dr. Korošca in Mehmeda Spaha, vodjo jugoslovanskih muslimanov, ustanovil Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ). Lotil se je sanacije jugoslovanskega gospodarstva, in dosegel določene uspehe, vendar so bile razmere v Jugoslaviji zapletene, spopasti se je moral s različnimi strankami predvsem srbskimi, ki so "kar naprej rovarile". Stojadinović pa je bil predvsem gospodarstvenik. Vse bolj sta prihajali v ospredje njegova naklonjenost totalitarnemu režimu in naslonitev na Nemčijo in Italijo. Ta njegova politika pa ni bila všeč ne knezu Pavlu in ne nekaterim njegovim ministrom.¹⁸

Predsednik vlade Stojadinović se je odločil, prepričan, da ima dovolj podpore, razpisati volitve za 11. december 1938. Kandidat liste JRZ v ljutomerskem okraju je postal Franc Snój. Na

volitvah se je spopadel s štirimi protikandidati in jih zaradi svojega vpliva in moči stranke prepričljivo premagal in tako postal poslanec narodne skupščine. Njegov cilj je bil uresničen.

Rezultati volitev decembra 1938 so predsednika vlade Stojadinovića razočarali, saj je pričakoval večjo podporo. Stojadinović je iskal krivca in ga našel v Korošču, ki je bil minister za notranje zadeve in bi lahko bolj vplival na voljo volivcev. Korošec je gledal tudi zelo kritično na Stojadinovićevo povezovanje z Nemčijo in Italijo. Prišlo je do spora med njima in Stojadinović je Korošca prisilil k odstopu.¹⁹ Tako je nastala vrzel, ki jo je bilo potrebno zapolniti, saj Stojadinović ni mogel brez nekdanje SLS. V vlado sta bila sprejeta po posvetu Korošca s knezom Pavlom dr. Krek kot minister za gradnje in Snój kot minister brez listnice.²⁰ Tako Franc Snój nikoli ni sedel v poslansko klop, ampak je po izvolitvi kmalu postal minister. Korošec je odšel na "počitnice" v Grčijo in ni svojim ministrom pustil nikakršnih podrobnih navodil za delovanje v vladi. Vlada se je med Snojevim ministrovanjem ukvarjala predvsem s proračunom in ni veliko vedela o zunanjepolitičnih dejavnostih svojega predsednika. Stojadinović je za pravoslavni božič 1938 sprejel na obisk italijanskega zunanjega ministra grofa Ciana. Obisk je potekal v Belju in grof Ciano ni obiskal ne Beograda ne kneza Pavla. Sprejeti pa so bili tudi sklepi, ki so bili Jugoslaviji v škodo, in to brez vednosti vlade in regenta.

V januarju 1939 se je iz Grčije vrnil dr. Korošec in kmalu odšel na posvet h knezu Pavlu. Postopoma so začele prihajati v javnost govornice o vsebini pogovorov v Belju. Politično ozračje je postalo napeto. Ministra Snój in Krek sta bila pripravljena na odstop.²¹ Knez Pavle ni odobral Stojadinovićeve zunanje politike, zato se ga je sklenil znebiti, in to s pomočjo dr. Korošca. Uporabili so preizkušeno metodo kolektivnega odstopa ministrov.²² Februarja 1939 so iz vlade izstopili dr. Spaho, dr. Krek, dr. Kulenović, Cvetković in Snój, to pa je povzročilo padec celotne vlade.²³ Novo vlado je sestavil Dragiša Cvetković, v tej vladi je Snój ostal minister brez listnice. Cvetković je bil tudi minister za notranje zadeve in aprila 1939 je poklical na posvet Snoja zaradi nemirov v okolici Gornje Radgone (Snojevega volilnega okraja), ki so jih zagnetile sku-

¹⁶ AS 1962, F. Snój, Moja srečanja z dr. Koroščem.

¹⁷ AS 1931, Proces Nagode, 80-1, fasc. XVIII, š. 570.

¹⁸ J. Pirjevec, Jugoslavija, Kraljevina Jugoslavija 1918-1941, str. 84-95.

¹⁹ J. Pirjevec, Jugoslavija, Kraljevina Jugoslavija 1918-1941, str. 84-95.

²⁰ Dogajanje okrog njegovega imenovanja za ministra Snój podrobno opisuje v svojih zapiskih; v fondu AS 1931 proces Nagode jih je kar precej.

²¹ AS 1962, Moja srečanja z dr. Koroščem.

²² J. Pirjevec, Jugoslavija, Kraljevina Jugoslavija 1918-1941, str. 84-95.

²³ Okoliščine rušenja stojadinovićeve vlade so opisani v spominih F. Snoja: Moja srečanja z dr. Koroščem.

pine, nacistično usmerjenih demonstrantov. Cvetković se je posvetoval z dr. Korošcem in ta mu je svetoval previdnost. Snój pa je menil, da je potrebno odločno ukrepati. Drugi dan so se demonstracije ponovile, vendar so jih oblasti odločno razbile. Ujeli so nekaj vodij, preostali so se rešili s pobegom čez nemško mejo.²⁴

Konec avgusta 1939, ko je bil podpisan srbsko-hrvaški sporazum in sestavljena nova Cvetković–Mačkova vlada, je Snój izgubil mesto v vladi in se vrnil domov v Gornjo Radgono. Prevzel je svojo staro službo pri posojilnici v Gornji Radgoni.²⁵ Kmalu je dobil od Kreka zelo mamljivo ponudbo za dobro plačano mesto člana upravnega odbora Narodne banke, vendar bi se moral odpovedati politični dejavnosti, Snój ni privolil in je ponudbo zavrnil.

Ko je nova Cvetković–Mačkova vlada razpustila parlament, je Snój predlagal, da bi se nekdanji poslanci začeli srečevati. To se je zgodilo le nekajkrat. Na enem od teh sestankov je imel Snój referat o gospodarskem položaju in oskrbi s prehrano. Letina pšenice je bila slaba, kljub temu je Jugoslavija izvažala pšenico v Nemčijo, večale so se potrebe vojske. Ljudje so začeli delati zaloge, trgovci pa so blago skrivali. Posledica tega je bila rast cen. Snój je predlagal, da bi v Sloveniji neodvisno od Beograda uvedeli določene ukrepe, če država ne bi ukrepala. Po nekaj tednih je Snoja poklical ban Natlačen in ga povabil, da prevzame reševanje tega problema. Snój si je vzel nekaj časa za premislek, nato pa je oktobra 1940 začel delati. Ustanovil je Prevod – Prehranjevalni zavod Slovenije. Obstajal je vsa vojna leta in preživel z novim imenom tudi še po vojni. Snój se je zaradi novega službenega mesta preselil v Ljubljano; tam je bival do začetka vojne.

Naj omenimo še eno področje, na katerem je bil Snój zelo dejaven, to je bilo gasilstvo. Zanj se je začel zanimati bolj zaradi političnih razlogov, in to v času, ko je delal v Gornji Radgoni. Gasilstvo je imelo v Sloveniji dolgo tradicijo in veliko članstva med vsemi prebivalci. Med diktaturo, ko je bila večina organizacij in strank razpuščenih, je gasilstvo lahko še naprej delovalo, z novim zakonom se je njegovo delovanje celo razširilo. Gasilstvo se je tako samo ponujalo za politične namene. Veliko volivcev je bilo včlanjenih med gasilce. To je v prvi vrsti izkoriščala diktatura in jih mobilizirala, da so volili vladne kandidate. Snój je kmalu spoznal moč organizacije. V ljutomerskem okraju so gasilstvo vodili Nemci, člani pa so bili večinoma Slovenci. Snój je poskrbel, da se je število slovenskega članstva še povečalo in da so na prvi naslednji skupščini nemško vodstvo zamenjali s slovenskim. Na pomen gasilske organizacije je začel opozarjati tudi vodstvo stranke, obrnil se je celo na dr. Korošca, vendar

sprva ni bilo odziva, pozneje pa so ga povabili, da je imel referat o pomenu gasilstva. Kmalu nato se je ponesrečil prvi podpredsednik Gasilske zveze Jugoslavije, ki je bil Slovenec. Snoja so prosili, naj predlaga njegovega naslednika, na koncu pa je bil, na svoje veliko presenečenje, izbran sam in tako preskočil več mest v hierarhiji gasilske organizacije. Pričakoval je nasprotovanje večine gasilskih starešin iz Slovenije, ki so si to funkcijo želeli, vendar odpora ni bilo, verjetno tudi zaradi močne strankarske podpore. Funkcijo prvega podpredsednika je opravljal do leta 1938, ko so bile volitve za predsednika Gasilske zveze Jugoslavije. Takrat je bil prepričljivo izvoljen za predsednika. Na tem mestu je ostal do leta 1941. Snój se je na tem položaju znašel brez izkušenj v "visoki politiki", vendar je vedno lahko računal na pomoč dr. Korošca, ki je bil takrat v Stojadinovičevi vladi minister za notranje zadeve. Kadar so bila na dnevnem redu pomembnejša glasovanja, se je Snój obrnil za pomoč k dr. Korošču, ki je dal navodila ministrskim delegatom v glavnem odboru, kako naj glasujejo. Svojo politično nadarjenost pa je Snój dokazal ob gasilskem kongresu v Zagrebu leta 1937. Takrat so se zbrali predstavniki in gasilci iz celotne Jugoslavije. Politični odnosi med Zagrebom in Beogradom so bili skrajno napeti. Hrvati so na samem začetku prebrali izjavo, da prekinjajo vse zveze z Beogradom in da na kongresu ne želijo sodelovati. Predsednik Gasilske zveze Jugoslavije je bil takrat Hrvat in je dejanje svojih rojakov podprl. Snój je takrat kot prvi podpredsednik prevzel vodenje kongresa, s taktičnim vodenjem preprečil nemire, ki so se obetali ob kongresu, in začel nagovarjati Hrvate za sodelovanje v Gasilski zvezi, saj brez njih ne bi imel potrebne podpore. Minister za telesno vzgojo, k njemu je gasilstvo sodilo, je hotel na silo imenovati hrvaške zastopnike v glavnem odboru. Snój se je uprl, a pri tem doživel nasprotovanje dr. Korošca. Reševanje problema se je vleklo nekaj mesecev, dokler se ni Snój osebno sestal z dr. Korošcem in mu predlagal, da bi v glavni odbor imenovali hrvaške predstavnike iz vrst stranke V. Mačka, ne pa predstavnikov, ki jih je predlagal minister za telesno vzgojo, ki niso zastopali nikogar. Dr. Korošec je predlog podprl in prepričal ministra za telesno vzgojo, da je rešitev sprejel. Rešitev tega zapletenega političnega problema v Gasilski zvezi je Snóju odprla pot do izvolitve za predsednika Gasilske zveze Jugoslavije.²⁶

Begunec

Decembra 1940 pa je dr. Anton Korošec, dolgoletni voditelj stranke SLS, umrl. Takoj se je

²⁴ AS 1931, Proces Nagode, 80–1, fasc. XXX, š. 570.

²⁵ Ibidem.

²⁶ AS 1931, Proces Nagode, Moja srečanja z dr. Korošcem, 80–1, fasc. XXX, š. 569.

postavilo vprašanje njegovega nasledstva. Še pred volitvami naslednika je sklical ban Natlačen vodilne člane stranke JRŽ, da bi se dogovorili, kdo naj bo izvoljen. Potekale so nekakšne predhodne volitve; izvoljen je bil dr. Franc Kulovec.²⁷ Drugi dan je bil potrjen tudi na zboru stranke. Podpredsednik je postal Snój. Po smrti dr. Korošca se je pokazala razcepljenost v nekdanji stranki SLS in njene različne frakcije, saj je stranka izgubila eminentnega vodjo. Posledice tega med vojno so bile usodne.

Na prelomu 1940/1941 so se pritiski na Jugoslavijo povečevali, tako da je na koncu kraljeva vlada klonila in podpisala trojni pakt. Kmalu nato je sledil državni udar (27. marca). Vojna se je bližala Jugoslaviji z veliko naglico. Konec marca so se pri banu Natlačnu sestali nekateri pomembnejši člani nekdanje SLS, med njimi je bil tudi Snój. Sklenili so, naj dr. Kuhar in Gabrovšek odideta v Beograd in od tam prek Grčije v London. "Dalje je bilo dogovorjeno, da za primer okupacije politično eksponirani ljudje ne smejo prevzemati nikakih odgovornih funkcij, dočim naj ljudje na gospodarskih pozicijah (Zadružna zveza, zbornice itd.) ostanejo na svojih mestih in skušajo varovati interese prebivalstva."²⁸ Sestanek je bil nato prekinjen, pri nadaljevanju Snój ni bil navzoč. Vodstvo stranke je pripravljalo določene ukrepe za morebitno okupacijo.²⁹

Prvega aprila 1941 so Snoja poklicali v Beograd kot predsednika Gasilske zveze Jugoslavije, ker so zvezo mobilizirali zaradi nevarnosti napada. Drugi dan ga je poklical ban Natlačen, naj se vrne v Ljubljano, ker je potreboval njegovo pomoč zaradi bližajočega se spopada, vendar je dr. Kulovec odločil, da bo ostal v Beogradu. Tako je Snój ostal v Beogradu do začetka vojne in bil priča bombardiranju, v katerem je izgubil življenje dr. Kulovec. Sam je ostal živ zgolj po naključju. Ko je izvedel za smrt dr. Kulovca, je poiskal dr. Kreka, ki se je umaknil skupaj z vlado v Užice. Krek in predsednik vlade, general Simovič, sta se medtem dogovorila, da Snój stopi v vlado namesto pokojnega Kulovca in postane minister brez listnice. Vlada se je kmalu umaknila na Pale pri Sarajevu in imela 13. 4. 1941 svojo zadnjo sejo v Jugoslaviji. Na njej se je seznanila s stanjem v državi. Snój je skupaj s Krekom odšel v Nikšič, kjer so se zbrali ministri in politiki kraljevine Jugoslavije in nato od tam

skupaj s kraljem odleteli v Grčijo. V Grčiji niso ostali dolgo ampak so bežali naprej v Egipt in nato v Palestino. Tam so se ponovno sestali.³⁰

Kraljeva begunska vlada se je nastanila blizu Jeruzalema. Interesi znotraj vlade so bili tako različni, da se niso mogli dogovoriti za nobeno konkretno dejanje, zato so se Slovenci odločili za skupno akcijo. Ustanovili so slovenski narodni svet. Na čelu je bil Krek. Ob tem so izdali razglas, v katerem so obvestili Slovence o ustanovitvi sveta ter obsodili razkosanje Jugoslavije in Slovenije, podprli pa so obnovitev Jugoslavije s kraljem na čelu. To izjavo so podpisali Krek, Kuhar, Gabrovšek in Snój, objavile pa so jo nekatere zavezniške radijske postaje. Drugo dejanje je bilo oblikovanje spomenice za kralja in jugoslovansko vlado, v kateri so opozorili na problem slovenskih meja. Na Koroškem so zahtevali mejo na Dravi, na Primorskem pa naj bi tekla po stari avstrijsko-italijanski meji in tako bi Sloveniji pripadala Trst in Beneška Slovenija. Podobno spomenico so izdelali tudi v angleščini in jo opremili z zemljevidi. Namenjena je bila zavezniškim vladam in voditeljem, časopisom v Ameriki ter jugoslovanskim veleposlaništvom po svetu, ki so še delovala. Tedaj so tudi izvedeli, da je ban Natlačen vodil delegacijo, ki je odšla v Rim in se poklonila Mussoliniju. Snój je to dejanje ostro obsodil. Njegovo obsodbo so večkrat objavili na radiu. Zanimivo pa je, da je v Palestini srečal sina bana Natlačna, ki je študiral v Franciji in se je ob okupaciji umaknil v Veliko Britanijo, se tam priključil francoskemu odporu in se nato vso vojno bojeval proti silam osi na bojiščih Bližnjega vzhoda, severne Afrike in Evrope. Snój je tu srečal precej ljudi, ki so pobegnili iz Jugoslavije, med njimi dr. Borisa Furlana, dr. Ivana Čoka in Ivana Rudolfa, skupino, ki jo je uvrščal med sodelavce Angležev, in ob tem poudaril, da je stranka SLS verjetno edina, ki ni sodelovala z nobeno od angleških tajnih služb.³¹

Vlada je nato sklenila, da bo del ministrov odšel v London skupaj s kraljem, del pa v ZDA. Snój je skupaj z banom Šubašičem, Kosanovičem in dr. Markovičem odšel prek Južne Afrike v Ameriko in prispel v Washington v začetku septembra 1941. Njegova prva "akcija" v ZDA je bila preprečiti propagando, ki jo je širil pater Kazimir Zakrajšek, ki je prispel v ZDA iz že okupirane Jugoslavije. Njegovi vtisi ob prvih mesecih vojne, zlasti ob pokolih Srbov na Hrvaškem, so ga prepričali, da Jugoslavija ne more več

²⁷ Kulovec je imel dva močna protikandidata bana Marka Natlačna in Miho Kreka, ki sta kasneje med vojno vsak na svoji strani vodila stranko, Natlačen doma, Krek pa v emigraciji.

²⁸ AS 1931, Proces Nagode, osebna mapa, 80-1, fasc. XVIII, š. 570.

²⁹ Sestanek na banovini Snój omenja na več mestih in svojih spominih in na zaslišanjih UDB-e. Novo oblast je verjetno zanimal del sklepov o prevzemanju javnih funkcij, saj so bili obremenilni za nekatere člane SLS, predvsem Natlačna.

³⁰ AS 1931, Proces Nagode, zaslišanja Franca Snoja, 80-1, fasc. XXX, š. 569.

³¹ Dogajanje od marca 1941 do odhoda v London sredi 1943 je Snój podrobno opisal v sestavku Prispevki h gradivu za zgodovino delovanja emigrantske vlade v teku druge svetovne vojne; napisal ga je leta 1961 na podlagi zapiskov iz svojega medvojnega dnevnika. Prispevek je bil objavljen v Delu 16. 4 - 2. 6. 1998.

obstajati. Potoval je po Združenih državah in med Slovenci propagiral idejo o samostojni Sloveniji. Snoju se je ta propaganda zdela škodljiva in napačna in to dokazuje njegovo jugoslovansko usmerjenost od začetka vojne, čeprav je bil priča nenehnim sporom in nesoglasjem v begunski vladi. Odpotoval je v Cleveland, se srečal s patronom Zakrajškom in ga prepričeval, da nima pravice širiti propagande proti Jugoslaviji, ta pa mu je opisal razmere doma in mu dejal, da ima pooblastilo bana Natlačna. Tega pa ni znal utemeljiti. Snoj mu je zagrozil, da bo ostro nastopil proti njemu, če ne bo nehal delovati. To opozorilo je zaleglo in pater Zakrajšek je res prenehal.³²

Delo v begunski vladi je potekalo v znamenju nenehnih nesoglasij, tako je prišlo do sporov med ministrom Fotičem in preostalim delom vlade v ZDA. Ministri so sklenili, da pošljejo Snoja v London z nalogo, da naveže stike z londonskim delom vlade in zahteva izdajo deklaracije o zunanji in notranji politiki begunske vlade. Snoj je prispel v London novembra 1941. Vlada v Londonu je sprejela pobudo in pripravila deklaracijo. Prav takrat je prispel iz Beograda v London dr. Sekulić, ki je prinesel spomenico srbskih škofov, v kateri so bila opisana grozodejstva nad Srbi v okupirani Jugoslaviji. Spomenica je povzročila ponoven razkol med Srbi in Hrvati ter neenotnost že tako krhke in nedejavne begunske vlade. Snoj tako ni mogel izpolniti naloge, zaradi katere je bil poslan v London. Vrnil se je v Ameriko prav v času, ko so se ZDA vpletle decembra 1941 v vojno. V tem času je prišlo do spremembe v londonski vladi, predsednik je postal Slobodan Jovanović namesto generala Simovića. Snoj je še naprej ostal minister brez listnice.³³

Snoj si je prizadeval za kongres vseh Slovencev, ki so živeli v ZDA, ne glede na politično prepričanje. To je bila zahtevna naloga, zato se je kmalu po vrnitvi iz Londona udeležil srečanja vodilnih predstavnikov ameriških Slovencev različnih političnih prepričanj. Sprejeli so program, ki ga je izvajala skupna organizacija ameriških Slovencev. V programu so bili sklepi o pomoči domovini za osvoboditev, izogibali pa so se izjavam o povojni ureditvi. Ustanovili so odbor za kongres ameriških Slovencev.

Večino propagandnega dela v ZDA je Snoj opravil v organizaciji Jugoslovanskega informacijskega centra v New Yorku, ki ga je ustanovila jugoslovanska begunska vlada po zgledu zavezniških vlad. Center je izdajal bilten, ki je obveščal javnost o dogajanju v Jugoslaviji, imel pa

je tudi službo za spremljanje radijskih poročil.³⁴ Center je imel nalogo obveščati časopisne in radijske poročevalce o dogajanju v Jugoslaviji; posledica je bila večje zanimanje za Jugoslavijo v ZDA. Ko je ameriška "propaganda" začela pripravljati oddaje o Jugoslaviji, je Snoj poskrbel, da so bile tudi v slovenščini. V teh oddajah so bili zelo pazljivi pri problemu jugoslovanske meje z Italijo bolj kot pri problemu meje na Koroškem. Snoj je v centru skrbel za slovenske interese, čeprav je bil ves čas jugoslovansko usmerjen. Tako je Jugoslovanski informacijski center izdajal brošure, ki so govorile o problemu slovenskega etničnega ozemlja. Pisali so jih slovenski in tuji avtorji. Informacijski bilten (sodelovala sta Snoj in Sava Kosanović) je sprva pisal le o odporu Draže Mihajloviča v Jugoslaviji, nato, ko so prišle novice o boju partizanov, pa tudi o partizanskem odporu. Snoj ni nasprotoval boju partizanov, čeprav so bili v vodstvu komunisti. To kaže njegov realni pogled na jugoslovanske razmere – najprej je potrebna osvoboditev, nato pa dogovor o povojni politični ureditvi. Vsi v emigraciji pa se z njim niso strinjali, predvsem so mu nasprotovali prosrbski politiki. Srbski časopis v ZDA "Srbobran" je Snoja celo ostro napadel zaradi njegovih govorov, povezav z levičarskim časopisom "Slobodna riječ" in objav v biltenu Informacijskega centra o bojih partizanov. Ta zaplet je povzročil celo posredovanje FBI. Tako je FBI utišal ekstremne izbruhe Srbobrana, ker so škodovali enotnosti jugoslovanskih priseljencev in s tem ogrožali zavezniške napore v vojni.³⁵

Snoj je bil v ZDA zelo dejaven in se je udeleževal raznih zborovanj in kongresov tako Slovencev kot preostalih jugoslovanskih narodov ne glede na politično usmeritev prirediteljev zborovanja. Tako je bil na kongresu ameriških Slovencev, sodeloval je z L. Adamičem, ki je imel velik vpliv v ZDA, prav tako z dr. Furlanom, ko je ta prišel v Ameriko in sodeloval z Jugoslovanskim informacijskim centrom, ter z mnogimi drugimi. Vse Snojevo delovanje je bilo usmerjeno v propagiranje Jugoslavije, vprašanju slovenskih meja in osvoboditvi domovine. Pri tem je sodeloval z vsemi, ki so imeli enake cilje in ne glede na politično pripadnost. Počasi se je začel pod vplivom poročil iz domovine nagibati na partizansko stran. Najpomembneje zanj je bilo, da so se partizani borili proti okupatorju, čeprav sam ni odobral komunistične revolucije. Zelo je bil razočaran, ko je izvedel za ustanovitev vaških straž. Sam je dejal, da je bila ustanovitev

³² AS 1931, Proces Nagode, zaslišanja Franca Snoja, 80-1, fasc. XXX, š. 569.

³³ AS 1931, Proces Nagode, osebna mapa, 80-1, fasc. XVIII, š. 570.

³⁴ Spremljali so lahko le radijska poročila iz Londona, spremljanje radijskih postaj v okupirani Evropi pa so ameriške oblasti onemogočile.

³⁵ AS 1931, Proces Nagode, Prispevki h gradivu za zgodovino delovanja emigracije in emigrantske vlade v teku II. Svetovne vojne, fasc. XXX-1, 80-1, š. 569.

vaških straž hud udarec, saj so jim s tem spodkopali tla pod nogami in vzeli možnost za uspešno delovanje.³⁶ Avgusta 1942 so Snojevi sodelavci, predvsem dr. Furlan in Kosanović, začeli podpirati partizane. Snój je bil še vedno v dvomih. Pod vtisom nedelavnosti in razdvojenosti vlade se je odločil odstopiti s položaja ministra kraljeve vlade. Odstop je poslal dr. Kreku v London, vendar ga ta ni posredoval naprej, zato je ostal minister do konca leta 1942, ko se spremenila vlada in Snój ni dobil položaja v njej.

Snoj je imel v ZDA strica duhovnika Franca Benigena Snoja, ki je bil zelo dejaven med slovenskimi izseljenci. V Aleksandriji v Egiptu je zgradil dom za "aleksandrijke" – dekleta, ki so služila kot varuške in služkinje pri bogatih družinah. Med prvo svetovno vojno je odšel v ZDA in nadaljeval svoje delo med Slovenci. Njegov nečak Franc Snój je srečal strica po dolgih letih njegove odsotnosti. Maja 1942, so Snoju, ko se obiskal Chicago, sporočili, da je stric v Lemontu umrl.³⁷ To je bil dodaten udarec v zasebnem življenju, saj se je ves čas bal za svojo družino in svojce v domovini. Pisma svojcev so bila redka in so prihajala po zelo zapletenih poteh.

Spomladi 1943 se je Snój odločil, da bo odšel v London in poskušal tam vplivati na dogajanje, čeprav ni bil več član vlade. V London je prispel junija 1943. Večkrat se je srečal s Krekom, ki ga je poskušal obdržati na svoji strani – proti partizanom oz. komunistom. Snój se še vedno ni mogel jasno odločiti – odločno je nasprotoval okupatorju in se zavzemal za odpor in podpiral partizane, vendar kot član nekdanje SLS ni podpiral komunistov. Sam je takole opisal okoliščine, v katerih se je znašel: "Da nisem nikdar odobral sodelovanja z Nemci, je jasno. Toda iti na drugo stran proti vsem tistim, s katerimi sem včasih delal, vreči kamen nanje, ko sem vedel, kako se jih drži vsa tista tradicija in šola, skozi katero sem sam šel, še več, vreči ta kamen tu iz Londona iz varne udobnosti, daleč od prilik in razmer, skozi katere je šel razvoj doma – tega nisem mogel."³⁸

Kdaj se je Snój odločil, da se vrne v domovino in tam pridruži partizanom, je težko reči. Kaže, da je ta njegova odločitev rasla postopoma, ko je spremljal dejavnost emigrantske vlade in pod vtisom novic, ki so prihajale iz okupirane Jugoslavije. V emigraciji pa so bili tudi ljudje, ki so začeli simpatizirati s partizanskim gibanjem in so imeli na Snoja določen vpliv. Gotovo ga je pri tej odločitvi podpiral Izidor Cankar. Snój se je v Londonu veliko družil z Alojzijem Kuharjem –

bratom pisatelja Lovra Kuharja, ki je odšel v emigracijo po naročilu stranke SLS tik pred vojno. Konec leta 1943 in v začetku leta 1944 so se odnosi med Krekom in Snojem ohladili zaradi različnih političnih pogledov. Ko je Krek odšel iz Londona kot delegat v komisiji za Italijo so se stiki med njima pretrgali. Snój in Kuhar sta odtlej imela drugačni politiki kot Krek, ki je vodil stranko SLS v emigraciji. Snój je bil tudi v Veliki Britaniji zelo dejaven in je imel stike s politiki zavezniških držav ter propagiral vprašanja slovenskih meja in ureditve Jugoslavije.

Spomladi 1944 je Snój prebiral poročila o dejavnostih domobrancev in partizanov, med njimi so bili tudi časopisi iz Ljubljane, v katerih so bile fotografije prisege domobrancev Hitlerju. Takrat se je odločil, da mora nekaj storiti proti razkolu v domovini. Poleti istega leta je prišel v London dr. Izidor Cankar, ki je stopil v Šubašičevo vlado, ter je bil že dolgo naklonjen partizanom. Snój se je posvetoval z njim glede odhoda v domovino, saj se je zavedal, da vodijo partizane komunisti in da ti niso prav strpni do članov meščanskih strank, še posebej ne SLS, ki je bila v Sloveniji bolj naklonjena domobrancem. Dr. Izidor Cankar je Snoju obljubil vso pomoč pri njegovi nameri, da odide domov v partizane. Ko je Cankar odšel skupaj s Šubašičem na Vis, je tam govoril s Titom in Kardeljem o možnostih za Snojev prihod v partizane. Oba sta privolila, verjetno v duhu sodelovanja s Šubašičevo vlado; za to so si močno prizadevali Angleži. Snój je tudi pisal dr. Kreku in mu povedal, da se je odločil za partizansko stran in tudi njemu priporočil podobno odločitev. Krek ga je zavrnil.³⁹

V domovini

Ko se je dr. Cankar vrnil v London, je Snoju sporočil, da je vse pripravljeno za njegov odhod domov v okupirano Jugoslavijo. Snój je tako konec avgusta 1944 odpotoval v Bari v Italiji. V Bariju pa je izvedel novico, ki ga je zelo prizadela – njegov najstarejši sin Marjan je postal domobranec.⁴⁰ Iz Barija je odšel na Vis tam je govoril s Titom in člani nacionalnega komiteja.⁴¹ Z Visa je odšel na osvobodeno ozemlje med Gline in Topusko na Hrvaškem, od tam pa po nekajdnevnem počitku peš s spremstvom v Slovenijo in 15. septembra 1944 prispel v Črnomelj. V glavnem štabu Slovenije je govoril z Edvardom Kardeljem in Borisom Kidričem. Po tem

³⁶ Ibidem.

³⁷ Med spomini Franca Snoja je tudi spis, v katerem opisuje življenjepisa svojega strica Franca Benigena Snoja – izseljenskega duhovnika.

³⁸ AS 1931, Proces Nagode, zaslišanje Franca Snoja, fasc. XXX., 80–1, š. 569.

³⁹ AS 1931, Proces Nagode, osebna mapa, fasc. XXVIII, 80–1, š. 570.

⁴⁰ Ibidem. Snój je na zaslišanju po vojni izjavil, da je šele v Bariju izvedel, da je sin pri domobrancih, vendar je iz pisma, ki ga je iz Londona pisal ženi tik pred odhodom v domovino vidno, da mu je to novico žena sporočila v tujino že prej.

⁴¹ Podrobnosti pogovorov Snój ne navaja. Omenja jih v svojih dnevniških zapiskih.

pogovoru je odšel v Bazo 20 in tam ostal do osvoboditve.⁴²

Na osvobojenem ozemlju se je Franc Snaj posvetil pisanju govorov, nekaj jih je tudi sam prebral na radiu. Namenjeni so bili domobranecem. Pozival jih je naj izstopijo iz domobranskih vrst in se priključijo partizanom oz. NOB. Ti pozivi so se nanašali predvsem na amnestijo, ki jo je razglasil Tito. Pogoj pa je bil, da pripadniki domobranskih in drugih kolaboracijskih enot prestopijo k partizanom do 15. januarja 1945 ter da niso bili vpleteni v zločine. Snaj je v svojih govorih hvalil partizansko stran, pisal o zmedji v begunski vladi, ko je bil še sam v tujini in dejavnosti nove vlade, ki je bila sestavljena po sporazumu Tito-Šubašić. Domobranci je pozival, naj prestopijo, saj so bili zapeljani in ni obsojal vojakov, ampak voditelje. Ti pozivi so bili pogostejši, bolj ko se je iztekal rok, ki je bil postavljen za amnestijo.

Nekdanji minister in član SLS Franc Snaj je partizanskim voditeljem koristil tako za propagandne namene kot tudi za dokazovanje njihove pripravljenosti, da sprejmejo v partizansko gibanje vsakogar, ki se bojuje proti okupatorju "ne glede na politično pripadnost". Snaj je bil tudi dokaz, da voditelji partizanskega gibanja spoštujejo sporazum Tito-Šubašić. Vse to pa se je kmalu po vojni spremenilo in Snaj je postal žrtev teh sprememb.

Konec vojne – nove razmere

Snaj je konec vojne postal minister za lokalni promet v narodni vladi Slovenije. Sestala se je maja 1945 v Ajdovščini. Skupaj z vlado je prišel v Ljubljano po osvoboditvi.

Po osvoboditvi Jugoslavije so se razmere v državi kmalu začele spreminjati. Komunistična partija s Titom na čelu je začela proces dokončnega prevzema oblasti in spremembe političnega sistema. Pri tej nalogi pa je bila vsaka možna opozicija nevarna in tudi kmalu zatrta.

Snaj je kot minister v slovenski vladi postal oseba, okoli katere so se začeli zbirati ljudje, ki se niso strinjali z politiko nove oblasti. K njemu so prihajali ljudje, ki jih je izvajanje nove oblasti kakorkoli prizadelo, saj je kot javna oseba še pred vojno užival zaupanje. To njegovo izpostavljanje pa je bilo sila nevarno. Skupaj s somišljeniki je začel organizirati legalno opozicijo proti večinski KP. Njegovi sodelavci pri tej akciji so bili iz liberalnega tabora, predvsem Črtomir Nagode, voditelj Stare pravde, Ljubo Sirc, Boris Furlan in drugi. S Furlanom sta se srečala že med vojno v izgnanstvu, z Nagodetom pa sta začela sodelovati kmalu po koncu vojne. Snaj je nameraval zaposliti Nagodeta na ministrstvu za

lokalni promet, saj je bil strokovnjak za promet.

Nova oblast je z nezaupanjem gledala na prihod Snoja iz emigracije na osvobojeno ozemlje septembra 1944. Ko so varnostni organi nove oblasti ob Nagodetovem procesu leta 1947 analizirali njegovo dejavnost med vojno, so menili, da je taktiziral in da je prišel v domovino zaradi povezave z meščanskimi strankami doma, da bi prevzele oblast ob odhodu okupatorja. Drugi razlog naj bi bila Snojeva želja, da prevzame vodstvo nove SLS; to naj bi dokazovala vsa njegova dejavnost po vojni.⁴³ Te "zločine" so Snaju pripisali novi oblastniki, ki so za svoj glavni cilj postavljali prav prevzem oblasti in popoln politični monopol v Jugoslaviji.

Dejavnost Franca Snoja po vojni je posebej podrobno analizirala Uprava državne varnosti, že prej pa njena predhodnica OZNA, ki je podrobno spremljala vsak poskus organiziranja opozicije, pri tem je bila pozorna zlasti na ljudi, ki so pripadali predvojnimi meščanskim strankam. Tako je vzbudilo njeno zanimanje tudi Snojevo sodelovanje z Nagodetovo skupino – Staro pravdo, ki je bila leta 1941 izključena iz OF. Snaj je začel sodelovati z Nagodetovo skupino predvsem zaradi organiziranja legalne opozicije proti prevladujoči KP. Razmere v Jugoslaviji so bile takoj po vojni zelo negotove. Počasi pa je postalo jasno, da vpliv KP samo še raste in ima opozicija vse manj možnosti. Opozicija v Jugoslaviji je bila zelo neenotna, to pa je bilo razumljivo, saj je izvirala iz predvojnih političnih strank, ki so bile razdeljene na razne frakcije. Snaj je pripadal katoliški SLS, Nagode, Ljubo Sirc in Boris Furlan pa so pripadali liberalnemu krogu. Že leta 1945 so poskušali organizirati politično organizacijo v okviru OF, ki bi združevala ljudi, ki niso bili zadovoljni s političnimi razmerami, vendar so to misel opustili, ker so bili mnenja, da "stranka" ne bi imela možnosti za delovanje. Organizirati pa so poskušali mrežo opozicije po Sloveniji. Snaj je prevzel Štajersko, saj bi se tam lahko opiral na predvojne zaupnike in prijatelje iz SLS. Pred volitvami v zakonodajno skupščino je odpotoval v svoj nekdanji volilni okraj in se sestel s svojimi znanci. Pri tem je imel očitno nekaj uspeha, saj je UDV zabeležila, da se je podpora novi oblasti zmanjšala. To se je pokazalo pozneje tudi na volitvah, saj je bila podpora Ljudski fronti v severovzhodni Sloveniji najmanjša. Vendar je Snaj kmalu videl, da ne bo mogel kandidirati samostojno kot kandidat opozicije, zato je kandidiral na listi OF in bil novembra 1945 izvoljen v zakonodajno skupščino. Nagodetova skupina je poskušala kandidirati tudi na volitvah v slovensko skupščino leta 1946, vendar je sprevidela, da nima dovolj moči in podpore, da bi ji uspelo.⁴⁴

⁴² AS 1931, Proces Nagode, osebna mapa, fasc. XVIII, 80–1, š. 570.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

V vse to dogajanje pred volitvami in med poskuse organiziranja opozicije lahko vključimo tudi prošnje različnih ljudi in organizacij v različnih zadevah: pri zaplembi premoženja, izginotju oseb, izgubi službe itd. Veliko je pisem o izginulih nedanjih domobranci ali osumljenih kolaboracije, za katerimi se je izgubila vsaka sled v Šentvidu pri Ljubljani ali "nekje na Kočevskem". Ljudje so se obračali nanj kot na ministra in člana nekdanje SLS, ki jim lahko pomaga v težavah z novo oblastjo. Nova oblast pa je to videla kot povezovanje "reakcije" in je ostro reagirala. Snoju niso bile v korist njegove zveze z angleškimi konzuli v Ljubljani, ki jim je verjetno posredoval določene informacije o razmerah doma. Te zveze so mu koristile, da je navezal stike s svojim londonskim prijateljem dr. Alojzijem Kuharjem. Prek raznih posrednikov je dobil različno literaturo, ki ni bila po volji novi oblasti, npr. članek "Titov življenjepis" in knjigo "Živalska farma". UDV je odkrila njegove stike z begunci, ki so zapustili domovino takoj po vojni in se v tujini pripravljali za delovanje v domovini, takšen je bil npr. center "101" v Avstriji. Snoj je imel stike tudi z ljudmi iz cerkvenih krogov. To je razumljivo, saj sta bila dva od njegovih bratov duhovnika, vendar ni bilo v skladu z novo družbeno ureditvijo.

Vsa opisana poveljna dejavnost Franca Snoja je zadostovala novi oblasti, da ga je konec julija 1947 aretirala. V začetku avgusta istega leta pa je bila proti njemu vložena obtožnica, sestavljena iz šestih točk, v katerih mu je bilo očitano predvsem sodelovanje z Nagodetovo skupino, obtoženih organiziranja opozicije v Jugoslaviji, sodelovanje z vohunskimi organizacijami in podpora pri njihovem delu, širjenje sovražne propagande in podobno.

Preden pa je Franc Snoj stopil pred sodnike, je moral še skozi represivni aparat UDB za Slovenijo. Po zapisnikih zaslišanj lahko sklepamo, da ga je UDB zasliševal dan in noč približno od 28. 7. – 6. 8. 1947. Na teh zaslišanjih v Centralnih zaporih v Ljubljani je izpovedal vso svojo življenjsko zgodbo in podrobnosti svojega predvojnega političnega delovanja, vse o medvojni dejavnosti in dogodkih po vojni do aretacije. UDB je o njem zbrala mnogo podatkov, predvsem na podlagi njegovih izpovedi, zaslišanj soobtoženih in informacij svojih ovaduhov.

Zanimiva je osebna karakteristika, s katero je UDB označila značaj Franca Snoja: "Ima precej naravne inteligence in je zato kljub temu, da ima le 2 razreda gimnazije in enoletno zadružno šolo, precej izobražen. Je politično in socialno razgledan ter dober politični in zadružni organizator. Značaja je mirnega, kakšni strasti (ženskam, pijači, kajenju) ni vdan, pač pa je precej, če ne zelo ambiciozen, zelo tudi stremi po visokih položajih. Kot minister v biv. Jugoslaviji se je pri vsaki spremembi vlade bal, da bi izpadel iz vla-

de, ves čas konzultacij se je silno zanimal, kako potekajo razgovori in pogajanja med strankami in skupinami, zlasti pa za to, ali je še v kombinaciji. Kot minister se ni nikdar vozil v potniškem vagonu, marveč vedno v salonskem".⁴⁵ (op: zadnji stavek je podčrtan z rdečo)

Franc Snoj se je avgusta 1947 zagovarjal skupaj z drugimi člani Nagodetove skupine. Obtoženi so bili, da so med vojno pripadali skupinami Stara pravda in da so jo po vojni poskušali obnoviti, da so se povezali z nacionalnim komitejem Kraljevine Jugoslavije v tujini, da so sodelovali s tujimi obveščevalnimi službami, da so se povezovali z drugimi "izdajalskimi skupinami v Jugoslaviji in da so pripravljali vstajo proti FLR.J. Obtoženi so se zagovarjali, da so delovali na podlagi sporazuma Tito–Šubašič kot legalna opozicija. Trije od obtoženih so bili obsojeni na smrt, usmrčen pa je bil le Črtomir Nagode. Drugi so bili obtoženi na različno dolge zaporne kazni.⁴⁶ Snoj je bil obsojen na sedem let zavora s prisilnim delom, izpuščen je bil po štirih letih.⁴⁷

Z obsodbo na političnem procesu se je končala politična kariera Franca Snoja, ministra jugoslovanskih kraljevih vlad in poveljne slovenske vlade. Med vojno, v emigraciji, si je vseskozi prizadeval, da bi begunska vlada nastopila enotno in organizirala vse sile za osvoboditev Jugoslavije in podporo zaveznikov pri določitvi novih, pravičnejših meja slovenskega ozemlja. Po vojni pa je bila njegova dejavnost usmerjena na organiziranje opozicije, ki bi pripomogla k oblikovanju demokratičnega sistema oblasti v Jugoslaviji, ne da bi se pri tem ponavljale slabe izkušnje iz predvojnega Jugoslavije in ne bi prišlo do monopola oblasti ene stranke. Ta njegov cilj ni bil dosežen. Razmere niso bile naklonjene takšnim rešitvam, moč komunistične partije pa prevelika. Kljub temu je bil Franc Snoj človek kompromisa in le takšni ljudje bi lahko rešili zapletene odnose v Jugoslaviji.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ J. Vodušek – Starič, Nagodetov proces, Enciklopedija Slovenije, zv. 7., Ljubljana 1993, str. 270.

⁴⁷ B. Mlakar, Snoj, Franc, Enciklopedija Slovenije, zv. 12., Ljubljana 1998, str. 98–99.